

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN 17. YÜZYILDAKİ
"ALACAKARANLIĞINDAN" BİR KESİT: TRABZON
SUBAŞILARININ YERELLEŞMESİ
A CROSS SECTION OF TWILIGHT OF OTTOMAN EMPIRE IN THE
17th CENTURY: DECENTRALIZATION OF "THE SUBAŞIS" OF
TRABZON

Turan AÇIK*

Öz

"Klasik" dönemde merkezden atanan subaşılardan yerini 17. yüzyılda sancakbeyiler ve beylerbeyiler tarafından atanan subaşılardan almıştı. Bu durum subaşılık bağlamında nisbî bir yerelleşmeyi beraberinde getirmişti. Subaşı olarak atandıkları şehirler ile sosyo-ekonomik bağları olan bu yeni vazifeliler, söz konusu yerellikten kaynaklanan iktisadî muhtevaları ile geleneksel Osmanlı siyaset pratiğinden farklı bir görünüme işaret ediyorlardı. İltizâm üzere verilen ve gittikçe daha çok malî bir görev haline gelen subaşılığın bu yeni muhtevası, şehirle olan münasebetinde "salgunlar" şeklinde tezahür ediyordu. İşte 17. yüzyılın ilk yarısında Trabzon'daki subaşılardan konu edinildiği bu yazıda, bilhassa şer'îye sicilleri üzerinden bu yeni subaşılardan çalışma biçimleri örneklendirilmek istenmiştir. Bu şekilde 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde geçtiği "alacakaranlık" aydınlatılmasında küçük bir katkı yapmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı İmparatorluğu, Trabzon, subaşı, beylerbeyi, iltizâm.

Abstract

In the 17th century, the "subaşı", who were appointed from the center in the "classic" period were replaced by the "subaşı"s appointed by "sancakbeyi" and the "beylerbeyi". This situation ended up in a relative decentralization in the context of the subaşı. These new officers had socio-economic ties with the cities they were appointed as subaşı, which was substantially aberrant from the traditional Ottoman political practice. The position of subaşı became more and more financial, which was manifested in the form of "salgun" (a special tax collected in extraordinary times of deficit spending) in their relationship with the city. In this paper, which describes the subaşı in the 17th century in Trabzon, the work pattern of this new kind of subaşı was tried to be exemplified, depending on the knowledge obtained from the Sharia court records. By this way, we intended to make a small contribution to the enlightenment to the "twilight" period of the Ottoman Empire in the 17th century.

Keywords

Ottoman Empire, Trabzon, subaşı, beylerbeyi, tax farming.

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; turanacik@gmail.com

GİRİŞ

14. yüzyılın başlarında oldukça hareketli Bitinya ucunda nispeten basit bir siyasal mekanizmaya sahip, küçük bir beylik olarak ortaya çıkan Osmanlılar, uc kültürünün dinamik karakterinden neşet eden hızlı bir büyüme döngüsüne girmişlerdi (Kafadar 1995). 14 ve 15. yüzyıllarda Anadolu ve Balkanlar'da gerçekleştirilen fetihler ile birlikte süregiden kurumsallaşma, Fatih Sultan Mehmed döneminde büyük bir imparatorluk şeklinde tezahür etmişti. İstanbul'un fethiyle birlikte, kısmî İslâmî unsurlarla iç içe geçmiş Orta Asya'dan getirilen geleneklere, bu sefer de Bizans'ın İmparatorluk geleneği dâhil olmuştu. Selçuklular ve İlhanlılar üzerinden gelen İran imparatorluk geleneği ile Bizans imparatorluk geleneğinin yanında, bilhassa Yavuz Sultan Selim döneminden sonra, Ortadoğu İslam devletlerinin yine İran ve Bizans gelenekleri ile de bağlantılı mirası, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski dünyanın hemen tamamının geleneksel kodlarını tevarüs etmesi ile sonuçlandı. Fatih, Bayezid, Yavuz ve Kanunî'nin hazırlattığı kanûnnâmeler, bu geleneklerin tedvin edilerek tabir yerinde ise bir "anayasa"ya dönüşümünü sağladı. İşte 15 ve 16. yüzyıllarda oluşan bu cihanşümül gelenek ve bunun pratiğe yansımaları, İmparatorluğun İbn-i Haldun'cu (2009) anlamda mütekâmil dönemine eriştiği algısını doğurdu. Modern tarihçiliğimiz için de bu dönem, söz konusu gelenekler üzerine inşa edilen kurumlarla müşahhas "Klasik Dönem"e işaret ediyordu (İnalçık 2004). Eski dünyanın hemen tamamı üzerine oturan Osmanlı İmparatorluğu, başarılı fetih ekonomisinin yanında, doğu ile batı arasındaki transit ticareti kontrol etmesi açısından da dolu bir hazine (İnalçık 2000b: 42) ve bunun muhafazası yönündeki "fiskalist" politikalarla bu "klasik" yapının devamını temin ediyordu (Genç 2002: 50).

Tarih boyunca en büyük siyasal mekanizmalar, kronolojik bir sıra ile polis, kozmopolis (nizâm-ı âlem) idealiyle müşahhas imparatorluklar ve modern devletler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İşte Osmanlı İmparatorluğu bağlamında, 15 ve 16. yüzyıllarda vücuda gelen "Klasik Dönem"i, aslında kozmopolis idealli imparatorluk geleneği olarak okumak mümkündür. İmparatorluğun hemen bütün kurumları, bu ideal çerçevesinde şekillenmişlerdi ve geleneği temsil ediyorlardı. Bu geleneğin en mühim tarafı ise şahsî bir devlet (padişah) algısının hâkim olduğu bir teşkilatlanma biçimi idi (Neumann 1999). Bu merkezîyetçi patrimonyal kurumsallaşmanın temelinde timâr ve devşirme-kul sistemleri bulunuyordu (Özel 2006: 277) Dolayısıyla geleneksel bir düzlemde aynî ekonominin hâkim olduğu mirî toprak "rejim"i ve sosyo-ekonomik bağlarından tecrit edilmiş kul "bürokrasi"si, sistemin hem göstergeleri hem de taşıyıcıları olarak "klasik" hallerini muhafaza ettikleri sürece, gelenek sürekli yeniden üretiliyor ve devamlılığını temin etmiş oluyordu. Nitekim Kanunî dönemi ile birlikte bu gelenek, Ebussuud, Kınalızâde Ali Çelebi ve Dede Cöngî gibi meşhur âlimler tarafından en meşru biçimine kavuşturulmuştu. Fakat 16. yüzyılın ikinci yarısında ve 17. yüzyılda İmparatorluğu etkileyen ve genelde, tabii sınırlara ulaşılması, transit ticaret imkânlarının kaybedilişi, Amerikan gümüşü ve enflasyon, ateşli silahların üstünlük kazanması, nüfus artışı ve işsizlik gibi nedenlerden ötürü İmparatorluk bir "buhran/kriz" dönemine girmişti (Öz 2005: 38-54). Bu istikamette imparatorluğun bilhassa kurumsal yapısında bir takım değişiklikler meydana gelmeye başlamıştı. Dönemin ıslahatnâme yazarları açısından "kanûn-ı kadîm" in terkedilmesi anlamına gelen bu değişimlerin engellenmesi için bazı reçeteler ileri sürülmüştü. İşbu reçetelerin bilhassa referans verdikleri nokta ise Kanunî dönemi ile müşahhas kılınmış olan "Klasik Dönem" idi. Dolayısıyla, İmparatorluk 17. yüzyıla gelindiğinde yaşadığı sarsıntıyı anlamlandırmak için kendisine bir "altın çağ" belirleyerek toparlanmaya gayret

ediyordu. Fakat, 17. yüzyılda artık şartlar Kanunî dönemi ile aynı değildi ve doğrudan geriye dönüşün mümkün olmadığı bir süreci idrak ediyorlardı. Bu nedenle tarihsel şartların getirdiği değişimler, geleneği temsil etme çabasındaki ıslahatnâme yazarlarının hilafına hızla meydana geliyordu. O dönem Osmanlılar için problem teşkil eden bu durum, Osmanlı tarihini anlamlandırma gayretinde olan modern tarihçiliğimiz için de bir sorun olarak ortaya çıkmış; söz konusu değişimlerin ve yüzyılın nasıl bir kavramsallaştırma ile anlaşılacağı tartışılmıştır. Fakat bu tartışmada mezkûr değişimleri anlamlandırmak için "gerileme" (Lewis 1958), "kriz ve değişim" (Faroqhi, 2004),¹ ve "İkinci İmparatorluk" (Tezcan 2010) gibi kavramsallaştırmalardan hangisinin daha işlevsel olduğuna dair henüz kati bir karar verilememiştir.

Biz bu çalışma kapsamında, bir giriş mahiyetinde olmak üzere, 17. yüzyılda bir eyalet merkezi olması hasebiyle oldukça dinamik bir sosyo-politik hayatı olan Trabzon'u kendimize "mekân" olarak belirleyerek Subaşılık kurumunun geçirdiği değişimleri bu mekân üzerinde ve "alacakaranlık" kavramı ekseninde izah etmeye çalışacağız. Osmanlı İmparatorluğu bağlamında henüz yeterince işleyemediğimiz "alacakaranlık" kavramını Pierre Bourdieu'dan ödünç alıyoruz. Bourdieu, bu kavramı, Avrupa'da modern dönemin başlangıç safhasına işaret etmek için kullanmaktadır. Bununla bilhassa "devlet açısından, ilerlemeleri ve gerilemeleri barındıran aynı türden bir durumla; iki biçimde, müphem *gestalts*, yani bir yandan feodalitenin kalıntıları, bir yandan da modern biçimlerin ilk nüveleri olarak okunabilecek olan müphem siyasi yapıları" kastetmektedir (Bourdieu 2015: 365). İşte bu kavram ekseninde biz de bir giriş olarak ve ilerde daha çok işlenebileceği umuduyla, 17. yüzyılda yaşanan "kriz" döneminde, geleneksel hususiyetleri devam ederken bir taraftan da iltizâm "sektörü" üzerinden bazı yeni görünümeler edindiğini düşündüğümüz subaşılığın, bu müphem durumunu kısmen aydınlığa kavuşturmaya çalışacağız. Bu şekilde, aynı zamanda 17. yüzyıl Osmanlı tarihindeki "alacakaranlığın" aydınlanması için de küçük bir ışık yakmayı deneyeceğiz.

Merkeziyetçi Patrimonyal Devlet ve Subaşılarının Vazifeleri

Aşıkpaşazâde, Osmanlı ailesinin tarihini yazdığı eserinde, Karacahisar'ın fethedilmesi akabinde bir Osmanlı şehri hüviyeti kazanmasını, "Kadı konuldu. *Ve sü başı konuldu*. Ve bazar dürdü. Ve hutbe okundu. Ve kanun ister oldılar" şeklinde ifade etmektedir (Aşıkpaşazâde 1949: 104). Dolayısıyla bir yerin Osmanlı ailesinin hâkimiyet alanı içerisine girmesi, oraya padişah tarafından tayin edilen bir kadı, *subaşı*, sük-ı Sultânî şeklinde padişaha izafetle anılan bir çarşı/pazar, hutbede hükümdarın isminin okunduğu bir Cuma camii ve daha sonra Fatih döneminde "Kanunnâme-i Âl-i Osmân" şeklinde tedvin edilecek ve hükümdar tarafından vaz edilen kanunlar gerekmektedir. Böylece bir yer fetholunduğunda tayin edilen ve Osmanlı kanunlarının şehirde cari olmasını temin eden subaşı, oranın Osmanlı şehri hüviyeti kazandığının "tescili" oluyordu. Hatta ilk dönem Osmanlı kaynakları bunu "tamam memleket fetholundu" şeklinde ifade etmekteydiler (İlgürel 2009: 447).

Osmanlıların kuruluş yıllarından itibaren subaşılık vazifesinin varlığı bilinmektedir. Karacahisar'ın fethiyle birlikte Osman Gazi'nin kardeşi Gündüz Bey subaşı tayin edilmişti. Osman Gazi ile Gündüz Alp arasında fetih siyaseti noktasında bir tartışma da yaşanmıştı. Gündüz Bey akın ve yağma taraftarıydı (İnalçık 2015: 64). Dolayısıyla Gündüz Bey'in şahsında subaşılık oldukça mühim bir vazife idi. Fatih de İstanbul'un fethiyle Süleyman Bey'i subaşı tayin etmiş ve şehrin imarı ile vazifelendirmişti (Ergin 1995: 860-861; Pakalın 1983: 259). Fetih "ideolojisi" ile müşahhas geleneksel bir imparatorluğun en iyi göstergelerinden biri olan

¹ 31 Mayıs-2 Haziran 2012 tarihinde düzenlenen "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Kriz ve Dönüşüm" konulu çalışmaya dair bir değerlendirme yazısı için bkz. (Şakul 2012).

subaşılık, böylece şehirlerde hükümdarın iktidarının görünür yüzünü teşkil etmekteydi. Ayrıca savaş döneminde kaza, nahiye ve köylerdeki tımarlı sipahilere de komutanlık yapmaktaydılar (Aköz-Solak 2003: 42).

“Memâlik-i mahrûse-i şahâne”nin her bir şehrinin “mahrûse”² olabilmesi için şehrin asayişinden sorumlu olan subaşılar aslî vazifelilerdi. Ehl-i örf içerisinde yer alan subaşılardan vazifelerini iki kısımda toplamak mümkündür.³ “Birincisi bâd-ı havâ adı altında toplanan cürm ü cinayet, niyâbet, resm-i arûsâne vergilerinin toplanması gibi mâlî bir görev; ikincisi de bu işe dayalı olarak kolluk görevidir.” (Ergenç 2012: 85).

17. yüzyılda da subaşılardan şehirde, “emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker” düsturunca asayiş muhtesible birlikte temin etmekle vazifeli oldukları görülmekteydi. Bu istikametteki görevleri Ergenç’in maddelediği biçimiyle şu şekilde idi:

- a) Merkezin emirlerinin ve kadı hükümlerinin uygulanmasını sağlamak,
- b) Suç işlenmesini önlemek,
- c) Suç işlendiğinde, suçlunun cezalandırılması için yakalanmasını sağlamak ve kadı hükmünü yerine getirmek.” (Ergenç 2012: 86).

Topladıkları vergi gelirleriyle bağlantılı olan bu vazifelerine dair şer’iye sicillerinde birçok örnek bulmak mümkündür. 1-10 Eylül 1619 tarihinde Trabzon’da şehir subaşısı Mustafa, pazarda para çalan birini yakalamış ve mahkemeye getirmişti (T.Ş.S., 1820-6, 21/1). 30 Ekim-8 Kasım 1619 tarihinde zâim-i şehir Karabaş Ağa, meclis-i şer’e gelerek gece Meydan-ı Şarkî Mahallesi’nde iki Ermeni’nin yaralandığını belirtmiş, mahkeme tarafından bu vakaya dair keşif yapılmasını istemişti (T.Ş.S., 1821, 30/6). Söz konusu keşiflerde subaşılardan bizzat hazır bulunmaktaydılar (T.Ş.S., 1825, 20/6, 30/7, 31/1, 33/8). Zâim-i şehir Karabaş Ağa, Meryem bint-i Abdullah adlı kadını meclis-i şer’e getirerek; Meryem’in hamile olduğunu, durumun soruşturulmasını talep etmişti (T.Ş.S., 1821, 54/6. 30 Ekim-8 Kasım 1619). Zâim-i şehir Karabaş Mehmed Ağa mübaşeretle Bogur adlı Ermeni, Yoseb adlı Ermeni’yi mahkemeye getirerek kendisine küfrettiği için davacı olmuştu (T.Ş.S., 1821-4, 15/9. 25 Şubat-5 Mart 1620). Zâim-i şehir olan “fahri’l-a’yân” Derviş Çelebi mübaşeretle Yori adlı zimmî, iki kişiye “fi’l-i şeni”⁴ kastında bulunduğu gerekçesiyle mahkemeye getirilmişti (T.Ş.S., 1824, 14/8. 29 Haziran-8 Temmuz 1632). Örnekleri çoğaltmak mümkündür; fakat genel itibarıyla söylenecek olursa, subaşılardan, hallerini şüpheli gördükleri kimselerin soruşturulması; yaralama, öldürme, hırsızlık, zina, sarkıntılık, sarhoşluk, oruç tutmama vb. suçları işleyenlerin yakalanması, mahkemeye getirilmesi ve kadının verdiği hükmün icrası gibi vazifeleri bulunmaktaydı (Ergenç 2012: 87). Dolayısıyla 17. yüzyıla gelindiğinde “alacakaranlık” kavramının muhtesasına uygun bir şekilde, subaşılardan geleneksel vazifelerini devam ettiriyorlardı ve hâlâ geleneksel bir hüviyeti haiz idiler; fakat bunun yanında yeni bir takım görünümde daha edinmeye başlamışlardı.

Merkeziyetçi Patrimonyal Devletten İlk Kopuşlar: Beylerbeyi/ Sancakbeyi Subaşılardan İltizâm “Sektörü”

Subaşılardan yukarıda zikredilen vazifelerinin ve bunlarla bağlantılı olarak topladıkları vergilerin yanında, 17. yüzyılda, kişisel bazı ilişkileri vasıtasıyla başka vazifeler, mesela haraç tahriri vazifesi, elde ettikleri de görülmekteydi. 23 Şubat-4 Mart 1622 tarihinde Trabzon muhafazasında olan yeniçeri çavuşuna gönderilen mektupta, bundan önce nefsi Trabzon’un haraç tahririnin ebnâ-i sipâhiyândan Mehmed Bey’e verildiği, Mehmed Bey’in de bunu kendi tarafından hemşirezâdesi İbrahim subaşıya sipariş ettiği, onun da varıp tahrir ettiği, lâkin bu

² Bilindiği üzere Osmanlılar şehirlerine “mahrûse”, “mahmiyye” ve “medine” demekteydiler.

³ Belgelerde ehl-i örf zikredilirken subaşılardan her zaman bu grup içerisinde anılmışlardır. Örnek olması açısından bkz. (Trabzon Şer’iye Sicilleri (T.Ş.S.), No: 1828, 150/9. 18 Mart 1635).

zamana kadar akçe göndermediği bildirilmişti (T.Ş.S., 1822, 68/1). Acaba subaşılar, iltizâm sektörünün sağladığı fırsatlarla daha çok malî yönü ağır basan bir görevli hâline gelmeye mi başlamışlardı? Makalenin bundan sonraki sayfalarında deskriptif bir metod dâhilinde daha çok bu soruya cevap verilmeye çalışılacaktır.

Subaşılara, söz konusu vergi toplama görevleri münasebetiyle aynı zamanda "zâim" denilmekteydi (T.Ş.S., 1821, 30/6. 20-29 Ekim 1619). Mustafa Akdağ bu hususu, "iltizâm veya emanet" şeklinde olmak üzere "bâd-ı havâ" vergilerini toplayarak "bir tahsil memuru" hüviyeti taşıyan subaşılara, "zâim" veya daha az olmakla birlikte "emîn" denildiğini söyleyerek izah etmektedir (Akdağ 1999: 62). Fatih Kanûnnâmesi'nde de "Evvelâ cerîme kanda gerek mîrî subaşılarna ve gerek ehl-i timâr subaşılarna üç bin akçe ola..." (Özcan 2003: 19) şeklinde geçen maddede, subaşılarn bu vergi toplama vazifelerine işaret edilmekteydi. Ayrıca bu maddeden subaşılarn ikiye ayrıldığı da anlaşılmaqtaıdı. Buna göre, birincisi merkez/padişah tarafından atanan ve kadının emrinde çalışıp kazanın merkezi olan şehir ile o şehrin nahiyesini teşkil eden birkaç köyün asayişinden sorumlu olan şehir subaşılarn; ikincisi ise serbest olmayan köylerin (bunlar genel olarak cebeli timâr toprakları idi) asayişinin temini için sancakbeyleri tarafından atanan sancak subaşısı ve bunun emrindeki toprak ve köy subaşılarn idi. Serbest timarların asayişinden sorumlu olanlar ise oranın dirlik sahipleri idi (Akdağ 1999: 64).⁴

Şehir subaşılarn daha önce merkez tarafından atanırken 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise sancakbeylerinin itibarını arttırmak ve bilhassa da 17. yüzyılda beylerbeyilerin artan iktidarına (Kunt 1978: 116-117) koştut bir şekilde, sancakbeyi ve beylerbeyine bağlanmışlar ve onlar tarafından atanmaya başlamışlardı (Ergenç 2012: 84).⁵ Yaşar Yücel, subaşılarn

⁴ Bununla birlikte 17. yüzyıla gelindiğinde timâr erbabı daha çok bir takım bürokratik görevleri olan ve bu görevler mukabili dirlik edinen bir zümre haline gelmişti. Trabzon'da müteferrika, çavuş, Divân-ı hümâyûn ve defter-i hakanî kâtiplerinin oldukça önemli miktarda timârları vardı ve bu gelirleri büyük ihtimalle bir subaşı vasıtasıyla idare etmekteydiler. (Örnek olması açısından bkz. T.Ş.S., 1821, 19/2; T.Ş.S., 1821-4, 57/8; T.Ş.S., 1824, 36/2, 76/3). Nitekim ayândan olan züemanın timarlarını subaşı eliyle idare ettikleri vaki idi. Ayândan İbrahim oğlu Ali Bey'in zeameti köyleri subaşısı olan Veli Ağa, Karaağaç köyünden Hasan b. Resul'ü mahkemeye getirmiş ve davacı olmuştu. "Hasan mumaleiyh Ali Bey'in raiyyeti olub aşar-ı şer'iyyesin, rüsûm-ı raiyyetin taleb iylediğimde edasından taallül ider" diyerek davasını beyan etmişti (T.Ş.S., 1824, 48/4. 1-10 Şubat 1633). Bir başka kayıтта yine züemadan "fahri'l-a'yân" Ali Bey b. İbrahim Efendi'nin kendi ifadesiyle "zeâmetim karyelerinden Tonya nâm karyenin tarafından Subaşısı olan Veli b. (boşluk) nâm kimesnenin" muhasebesi görülmüş ve Ali Bey'in zeameti mahsulünden 300 kuruş hakkının onda olduğu anlaşılmişti; fakat Subaşı Veli mahkemeye gelmemiştir (T.Ş.S., 1828, 147/10. 8-17 Şubat 1636). Timar erbâbının subaşılarn yanında İmaret-i Hatuniyye vakfı ve mahallesi subaşılığı da bulunmakta ve iltizâm üzere verilmekteydi. İmaret-i Hatuniyye evkâfından imaret subaşılığı senede 1.000 akçe ile Üveys Beşe'nin iltizâmında iken ebna-i sipahiyandan İbrahim Bey 500 akçe ziyade ile 1.500 akçeye iltizâmı kabul eylemiş; fakat Üveys Beşe "zi'l-yed" olduğu için 1.500 akçeyi kabul etmekle eskiden olageldiği üzere subaşılığı tasarruf etmeye devam etmiştir (T.Ş.S., 1821, 18/6). Daha sonra "Ebnâ-i sipahiyandan" İbrahim Bey b. Solak Davud, 2.000 akçeye subaşılığı iltizâm etmiştir (T.Ş.S., 1821, 53/1. 22-31 Ağustos 1619). Bir müddet sonra ise İmaret-i Hatuniyye Evkâfı'ndan İmâret subaşılığı bâd-ı hevâ, resm-i arusâne, yave ve sâir vergiler dâhil olmak üzere bu sefer de Üveys Beşe ve İbrahim Bey tarafından ortak olarak iltizâm edilmiştir (T.Ş.S., 1821, 53/6. 31 Ağustos 1619). 15-24 Kasım 1622 tarihinde "Dersaadet yeniçerilerinden" Üveys Çelebi b. el-hacc Ramazan İmaret-i Hatuniyye subaşısıdır ve beytü'l-mâl kabzına memurdur (T.Ş.S., 1822, 57/8). 15 Nisan 1629 tarihinde muhtemelen aynı Üveys Çelebi, sahibi olmadan bulunan bir köleyi meclis-i şer'e getirmiş ve sahibi gelene kadar kendisine kibel-i şer'den nafaka tayin olunmasını istemiştir. Bunun üzerine 10 akçe nafaka takdir olunmuştur (T.Ş.S., 1826, 67/4).

⁵ Nahiyelere de beylerbeyiler subaşı tayin etmekteydiler. Dergâh-ı âli sipâhilerinden Bali Bey, 16 Aralık 1621 tarihinden itibaren 3 ay süreyle Akçaabad Nahiyesi'ne subaşı olarak tayin edilmişti ve beylerbeyine ait olan bâd-ı hevâ, resm-i arusâne, yave, kaçgun ve sâir vergileri toplamakla vazifelendirilmişti (T.Ş.S., 1822, 76/4). 1 Mart 1634 tarihinden itibaren üç ay süreyle Akçaabad Nahiyesi Subaşılığı'na beylerbeyi ağalarından bir kişi atanmıştı (T.Ş.S., 1828, 98/2). 15 Ağustos 1635'ten itibaren Akçaabad Subaşılığı'na beylerbeyi tarafından Şaban Ağa tayin olunmuştu (T.Ş.S., 1828, 155/5). Yine aynı tarihten itibaren Yomra Subaşılığı'na İskender Ağa tayin edilmişti (T.Ş.S., 1828, 151/8). Amasya'da Geldiklan Nahiyesi subaşılığına 28 Nisan 1636'da sancakbeyinin ağalarından Hasan Ağa tayin edilmiştir (A.Ş.S., No: 1, 137/3). Gürcü Ali Beyzâde Mustafa Bey de mirliva tarafından Ezine Nahiyesi subaşısıdır (A.Ş.S., 2, 8/3. 20-29 Mayıs 1633). Amasya'da sancakbeyi tarafından tayin edilen subaşılarn şu şekilde sıralanıyordu: Nefs-i şehir subaşısı, Ezine Nahiyesi subaşısı, Geldiklan Nahiyesi subaşısı, Hakala Nahiyesi subaşısı ve Hâslar

sancakbeyiler ve beylerbeyiler tarafından atanmasını “desantralizasyona uygun bir yol” olarak nitelendirmektedir (Yücel 1974: 667). Nitekim 17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı sosyo-politik zemininde önemli bir değişim yaşanmış ve sancakbeyi ile bilhassa da beylerbeyi kapıları, Osmanlı bürokratik evreninin aslı unsuru olmaya başlamışlardı. Beylerbeyi atamalarında sıkça vurgulanan ve “bir politik iktidar odağı”⁶ haline gelen “mükemmel kapıları” ile beylerbeyiler, devletin ülkedeki karışıklıkları bastırmak ve tekrar oluşmalarını önlemek için güvenmeye başladığı mekanizma haline gelmişti (Kunt 1978: 117). Böylece beylerbeyiler ne kadar çok kapı halkı “beslerler”/istihdam ederler ise hem beylerbeyi atamalarında, hem de buldukları eyaletlerdeki iktidarlarını kuvvetlendirmede önemli bir güç elde etmiş olurlardı. Hatta 17. yüzyılın ikinci yarısında merkezî hükümette artan sayılarda, kendileri ve kapıları bakımından görev alabilmelerinde bu kapıların büyüklüğü önemli bir yol olmuştu.⁷ Bu nedenle beylerbeyiler buldukları eyaletin yerli halkından da kapılarına insan “devşirmektedirler” (Cezar 2013: 180).

Bu durum subaşı atamalarına da yansımış ve beylerbeyiler kendi kapıhalklarından subaşı tayin etmeye başlamışlardı. 7 Ocak 1620’den itibaren Trabzon beylerbeyinin “ihtiyar ve emekdâr ağaları”ndan Mehmed Ağa (T.Ş.S., 1821-4, 131/3), 14 Ocak 1622 tarihinde ise beylerbeyi “ağalarından” İbrahim Bey şehir subaşısı atanmıştı (T.Ş.S., 1822, 73/5). 10 Temmuz 1622’de beylerbeyi “ademlerinden” Mustafa Bey tayin edilmişti (T.Ş.S., 1822, 65/2). 30 Temmuz 1650 tarihinde ise beylerbeyinin “kapu kethüdası” olan Musli Ağa subaşı olmuştu (T.Ş.S., 1831, 87/6). Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Böylece daha önceden merkezden atanan ve bilhassa da padişahın kapıkullarına mensup ve payitahtta oturan altı bölük halkından olan şehir subaşılarının (Akdağ 1999: 65) yerini, şimdi beylerbeyilerin kapıhalkından olan subaşılar almıştı.⁸ Hatta bu dönemde bazı kapıkulu sipahileri de beylerbeyilere kapılanmışlar ve subaşılığa bu muhteva ile sahip olmuşlardı.⁹ Böylece subaşılardan şehrin asayişini muhafaza etmek ve vergi toplamak gibi geleneksel vazifeleri devam etmekle birlikte artık beylerbeyiler ya da sancakbeyiler tarafından atanan ve genelde onların kapıhalkından olan bir yeni subaşı profili ortaya çıkmıştı. Bu ise merkezî patrimoniyal devlet ile subaşılardan başka iktidar odaklarının girmesi anlamına geliyordu. Bu iktidar odaklarının somut düzlemdeki görünümü yerleşme şeklinde tezahür ediyordu.

Subaşılardan Yerleşmesi ve Mali Hususiyetlerinin Ön Plana Çıkması

17. yüzyılda genelde beylerbeyi kapıhalkından olan subaşılardan bir kısmı ise şehrin yerlilerinden atanmaya başlamıştı. Örneğin Beylerbeyi Mehmed Paşa tarafından 16 Nisan 1619’dan 13 Temmuz 1619’a değin “nefs-i şehir subaşılığına” atanan Abdülbaki Çelebi, bu yerli subaşılardan biri idi (T.Ş.S., 1821, 2/3). Nitekim 16-25 Nisan 1619 tarihinde “a’yân-ı şehir” mahkemeye gelmiş ve “zâim-i şehir” olan Abdülbaki Çelebi’den davacı olmuşlardı: “*Bundan önce yerlü kimesne subaşı olmamak bâbında emr-i şerîf vârid olmuşdur ve yerlüler zahirecilere zulm ve te’addi iderler kaht u galâya bâ’is olur ba’d’e’l-yeom yerlü subaşı olmamasın taleb ideriz*” demişlerdi.

subaşısı (A.Ş.S, 2, 97/4. 18-26 Haziran 1634). Bolu sancakbeyinin kendi ağalarından atadığı subaşı için bkz. (Sahillioğlu 1966: 19).

⁶ Kapıların birer “politik iktidar odağı” olarak Venedik ve Floransa’daki ekâbir kapıları için geliştirilmiş paradigmalardan değerlendirilebileceğine dair bkz. (Brummet 2012: 105-124).

⁷ 17. yüzyılın ikinci yarısı için Rifaat Abou-al-Haj’ın merkezdeki ve taşradaki idarî görevleri ellerinde tutanlara dair çıkardığı istatistikî tablo, vezir ve paşa kapılarının bu dönemde merkezî hükümette ve eyaletlerde, saraydan yetişenlere nazaran artan bir sayıda görev aldıklarını ortaya koymaktadır (Abou-El-Haj 1974: 442-443).

⁸ 18. yüzyıla gelindiğinde de “ilgili olmayan kişiler” kadı arzı ile subaşı olagelmışlerdi. Bu durum Edirne Subaşısı Mustafa Çavuş tarafından merkeze bildirilmişti. Bunun üzerine 1720’de durumun düzeltilmesi için hüküm gönderilmiş ve İstanbul, Edirne ve ordu subaşılıkları, çavuşlar ocağına ayrılmıştı (Özkaya 1985: 203).

⁹ Taşralı kapıkulu sipahileri hakkında bkz. (Açık 2015).

Bunun üzerine Abdülbaki Çelebi subaşılıktan çekilmiş, bundan sonra da "yerli" subaşı olmaması üzerine karar alınmıştı (T.Ş.S., 1821, 23/2).

Osmanlılar gibi geleneksel bir imparatorlukta, adaletin dağıtımında rol oynayan öznel ilişkisizleştirilerek/nötralize edilerek mümkün olan "en iyi düzen" tesis edilmeye çalışılıyordu. Yine adalet dağıtımında politik ve "kamusal" olanlar örtüştürülmeye ve ekonomi, "kamusal" olanın dışına yani "özel alana" ayrılmıştı (Öğün 2006: 34). Hane içi ekonominin cari olduğu bu sistem, adaletin ajanı bürokrasinin "devşirme" kökenli olarak en azından teoride sosyolojik bağlarından tecrit edilmesi ile birlikte (Gencer 2015: 20), ekonomik faaliyetlerden de uzak tutulması şeklinde tezahür ederek "klasik" Osmanlı devlet düzenine işaret etmekteydi. Hâlbuki 17. yüzyıla gelindiğinde hem vezir ve beylerbeyiler, hem de onların kapıhalkları, ticarî faaliyetlere başlamışlar (Kunt 1977: 47-64) ve şehirlerle sosyo-ekonomik ilişkiler tesis ederek nispeten yerleşmişlerdi ya da yerli yani şehrin sosyo-ekonomik evrenine dâhil kişiler bürokratlaşmışlardı. Çelebi unvanının çağrıştırdığı "sivil" karakteriyle¹⁰ -aynı Abdülbaki Çelebi olup olmadığı kesin olmamakla birlikte- Abdülbaki Çelebi'nin Sûk-ı Sûltânî'de Haffaflar Çarşısı'nda mutasarrıf olduğu üç adet dükkânı bulunmaktaydı (T.Ş.S., 1821-4, 42/5. 12-21 Temmuz 1620). Bir diğer çelebi unvanlı subaşı da 30 Ağustos 1620 tarihinde şehir subaşılığına tayin edilen Veli Çelebi idi (T.Ş.S., 1821-4, 27/7, 51/7, 51/8). 1 Aralık 1625 tarihinde ise Hasan Paşa beylerbeyi idi ve onun tarafından Derviş Çelebi şehir subaşısı tayin edilmişti (T.Ş.S., 1820-6, 39/6). 22 Haziran 1629'da 2 aylığına şehir subaşılığına Baki Çelebi ve Derviş Çelebi birlikte atanmışlardı (T.Ş.S., 1826, 58/3). 1633 Ağustosunun 7. gününden 3 ay tamamına değin subaşılık Derviş Çelebi'ye verilmişti (T.Ş.S., 1828, 9/2). 19 Mayıs 1644 tarihinde de 3 aylığına Abdülbaki Çelebi tayin edilmişti (T.Ş.S., 1830, 85/5). Ayrıca 29 Haziran-8 Temmuz 1632 tarihinde zâim-i şehir olan Derviş Çelebi, aynı zamanda şehrin "a'yân"ından olarak nitelenmekteydi (T.Ş.S., 1824, 14/8). Dolayısıyla hem çelebi unvanı hem de şehrin ayânından olması Derviş Çelebi'yi yerli bir zemine oturtmaktaydı. Ayândan olan başka subaşılar da vardı.¹¹ Bu münasebetle, her ne kadar gerek merkezden emir gelmesi gerekse kadı mahkemesinde yerli subaşı atanmamasına dair karar alınmasına rağmen, hâlâ yerli subaşılardan var oldukları görülmekteydi. Lakaplarındaki zâde unvanından mülhem yerli oldukları düşünülebilecek Topçuzâde Ahmed Bey ile Berberzâde Derviş Beşe de, gurre-i Zilhicce 1040 (1 Temmuz 1631) tarihinden sene sonuna kadar "şehir subaşılığı"nı, her ayı 10.000 akçe olmak üzere "ber-vech-i iştirâk" iltizâm eylemişlerdi (T.Ş.S., 1827, 95/5). Dolayısıyla şehrin ileri gelenlerinin yerli subaşılardan kasıtları büyük ihtimalle şehirde bir takım iktisadî faaliyetleri olan kişilerdi. Nitekim artık subaşılık iltizâm üzere verilen bir vazife olmuş ve yukarıda Berberzâde Derviş ve Topçuzâde Ahmed örneğinde görüldüğü üzere her ay 10.000 akçeyi verebilecek iktisadî kudreti olan kişilerden atanmaya başlanmıştı. Ayrıca kadıya yazılan mektupta, beylerbeyiler tarafından subaşılardan vazifesi kendilerine ait olan vergileri toplamak olarak belirtilmekteydi, yani şehrin asayişine dair herhangi bir vurgu söz konusu değildi.

Mustafa Akdağ'ın da dikkat çektiği üzere subaşılık makamı muharip bir karakterden gün geçtikçe uzaklaşmaya ve aslî vazifesi beylerbeyilere ait olan vergileri toplamak olan, dolayısıyla mali yönü ağır basan bir görevli haline gelmeye başlamıştı.¹² Bu gelirleri ise subaşılardan peşin bir

¹⁰ Çelebi unvanını genelde ilmiye mensupları, büyük tüccar ve bunların sosyal statülerini ve kültürel değerlerini sürdüren oğulları kullanmaktaydı (Ergenç 2013: 390-391).

¹¹ Örnek olması açısından bkz. (T.Ş.S., 1821-4, 17/7, 70/6, 100/1; T.Ş.S., 1824, 14/8; T.Ş.S., 1828, 87/14).

¹² Komutan manasındaki subaşı kavramının aslı "sübaşı" idi. Asker anlamına gelen "sü" kelimesi Orhun kitabelerinde de geçmekte ve uzun zaman Türk devletlerinde bu kelime ile birlikte "sü başlamak, sü begi, sübaşlar er, sübaşlar kişi, sübaşçısı" gibi kavramlar kullanılmıyordu. Osmanlılar da uzun zaman, komutan manasında kelimeyi "sübaşı" şeklinde kullanmışlar; fakat 16. yüzyılın başlarında imlâ "subaşı" şeklinde değişmişti (İlgürel 2009: 447). Kavramın bu şekilde değişmesi ile subaşılığın muhtevasının değişmesi ve mali yönünün artıp muharip

miktar karşılığı beylerbeylere ödemekte ve incelediğimiz 17. yüzyıl itibariyle de genelde üç ay olmak üzere söz konusu vergileri kendi hanelerine gelir kalemi olarak hesap etmekteydiler. Bu malî hususiyetleri münasebetiyle kendilerine aynı zamanda “zâim-i şehir” denilen subaşılar, 17. yüzyıla gelindiğinde bir taraftan da “voyvoda” denildiği görülmekteydi. Bu ise subaşılık vazifesinin iyice şehrin mali bürokrasisinin başındaki adama, yani ileride “muhassıl-ı emvâl” olarak anılacak olan görevliye doğru bütünüyle olmasa da bir geçişi yaşamış olabileceğine işaret etmekteydi. Nitekim 31 Ağustos 1628 tarihinden itibaren beylerbeyi tarafından 3 aylığına subaşılığa tayin edilen yine onun “adem”lerinden Mustafa’nın vazifesi, beylerbeyine ait olan cürm ü cinayet, bâd-ı havâ, resm-i arûsâne, yave, kaçgun, abd-i âbık, 10.000 akçeden aşağı beytü’l-mâl ve mâl-ı gâib ile “bi’l-cümle hukuk-ı şer’iyye ve rûsum-ı örfiyyeyi” zabtetmek idi (T.Ş.S., 1825, 73/2). 30 Eylül-9 Ekim 1628 tarihli ve Mustafa’nın aslında yeniçeri olduğu anlaşılan bir kayıta ise Beylerbeyi Mehmed Paşa’nın kethüdası Ali Ağa, Mustafa Beşe’den davacı olmuştu: Bundan önce “şehir voyvodalarının” aylığı 8.500 akçeden olmak üzere 3 aylığını 25.500 akçeye Mustafa iltizâma almıştı ve bir aylığını da tamamen zabtelemiş ve taksitinin bir miktarını vermişti. Geriye 40 kuruş kalmıştı ve bunu havale yolu ile ödeyeceğini taahhüt etmişti. Bundan sonra zararı olduğu gerekçesiyle “voyvodalığı kabul işlemem ahere vir” demişti. Bunun üzerine voyvodalık Derviş Çelebi’ye verilmişti (T.Ş.S., 1825, 51/4). Nitekim 1038 senesi Safer’inin sonuna kadar (28 Ekim 1628) şehir subaşılığının Derviş Çelebi’ye verildiğine dair kadiya mektup yazılmıştı (T.Ş.S., 1825, 68/7).

Yukarıda izah edilen hususla bağlantılı olarak ayrıca şehirde ehl-i örfün yaptığı zulümlerin önlenmesi hususunda merkezden gönderilen hükümlerde sürekli beylerbeyi voyvodaları ve sancakbeyi subaşıları beraber zikredilmekte idi.¹³ Trabzon’da zimmî reâyâ İstanbul’a adam gönderip arz-ı hâl etmişler ve üzerlerine ödemeleri lâzım gelen vergileri ödedikleri halde, “beylerbeyi voyvodaları” ve “mîrlivâ subaşıları” ve sair ehl-i örf taifesinin evlerine girip, “yem ve yemek, arpa ve saman ve bal ve yağ ve koyun ve kuzu ve odun ve otluk ve kaftan bahâ ve nal bahâ ve konak ve yaylak ve hizmetkâr ve yazıcı ve selâmiyye ve kefilnâme ve çayır akçesi” adıyla paralarını aldıklarını söylemişlerdi (T.Ş.S., 1831, 79/1. 21-30 Ağustos 1648). Benzer bir şekilde beylerbeyi hasları reâyâsından olup Kasaba-i Trabzon’da sâkin zimmî reâyâ, merkeze arz-ı hâl etmişler ve üzerlerine ödemeleri lâzım gelen ispençelerini verdikleri halde, “beylerbeyi voyvodalarının” kendilerinden fazladan vergi talebinde bulunduğunu söylemişlerdi (T.Ş.S., 1831, 80/9. 31 Ağustos-9 Eylül 1648). Beylerbeyilerin voyvoda nâmında subaşından ayrı bir vazifeli atadığına dair hiçbir emare olmadığına göre, buradan voyvodanın subaşının eş anlamlısı olarak kullanıldığı anlaşılabilir. Nitekim henüz modern bürokrasinin kavramsal standardizasyonunun olmadığı bir politik evrenin bu kavramları birbirleri yerine kullanması oldukça normaldir. Böylece Akdağ’ın, “bâd-ı havâ” vergilerini toplayarak “bir tahsil memuru” hüviyeti taşıyan subaşılar, “zâim” veya daha az olmakla birlikte “emîn” denildiği tespitine subaşılığın gittikçe malî bir bürokratik vazife haline dönüşmesiyle “voyvoda” denildiğini de eklemek mümkündür. Zira “mali bir terim olarak, vergi gelirine sahip kimselerden aldığı yetkiyle kendi namıyla ya da bir başkası adına vekâleten vergi tahsil eden görevlileri” (Özvar 2013: 129) nitelemek için kullanılan voyvoda kavramı ile subaşılık arasında, niyâbet ve bâd-ı hevâ vergilerini toplamak vazifesi itibariyle bir ortaklık da söz konusu idi.

Aslında bu durum İmparatorluğun genel ekonomi-politiğine de uygundu. 1578-1590 İran harpleri, 1593-1606 Avusturya savaşları gibi uzun soluklu cephe savaşlarının nakit ekonomisine

karakterinin azalması arasında bir ilişki olup olmadığını bilmiyoruz; fakat her iki değişimin nispeten aynı döneme denk gelmesi arada bir ilişki olduğunu düşündürmektedir.

¹³ Hükümlerde ifade kimi zaman “beylerbeyi voyvodaları ve sancakbeyi subaşıları” şeklinde geçerken kimi zaman da “beylerbeyi ve sancakbeyi voyvodaları ve subaşıları” şeklinde geçmekte idi. Örnek olması açısından bkz. (T.Ş.S., 1828, 156/3. 21 Haziran 1635).

olan ihtiyacı arttırdığı bu dönemde, iltizâm "sektörü" timârları dahi içine alacak şekilde yaygın bir hâl almıştı (Genç 2000: 155-156). Bu istikamette para ekonomisinin yaygınlaşması ile birlikte, 16. yüzyılın sonlarından itibaren defterdarlık statüsünün önemi artmıştı. 16. yüzyılın başlarında görülmeyen bir şekilde vezir rütbeli paşa unvanlı defterdarların sayısı artmaktaydı. Ayrıca 17. yüzyıla gelindiğinde Salih Paşa (ö. 1647), Hezarpare Ahmed Paşa (ö. 1648) ve Sofu Mehmed Paşa (ö. 1649) gibi defterdar kökenli sadrazamların ortaya çıkması, politik hususlarda paranın öneminin çoğalmasına işaret etmekteydi (Tezcan 2010: 15-16). Böylece seferlerin hazine üzerindeki baskısı arttıkça ve seferler eskisi kadar "kârlı" olmaktan çıkınca, İmparatorluk elden geldiğince merkezileşmeye ve bürokratikleşmeye çalışıyordu (Kolçak 2012: 104). Bu bürokratikleşmenin en önemli ayağını ise iktisadiyetin öneminin geçmiş yüzyıllara nazaran artması ile birlikte mali bürokrasi teşkil ediyordu. Yani imparatorluk 17. yüzyıldaki "alacakaranlık" içerisinde ayakta kalabilmek için bir fetih imparatorluğu olmanın yanında malî hususiyetleri ile müşahhaslaşmaya başlayan bürokratik bir mekanizma hâline gelmeye başlamış ve belki de fetihlerin azalmasıyla birlikte vurgu daha çok malî kanada kaymıştı.

Subaşılık da bu eğilime uygun bir şekilde gittikçe iltizâm üzere verilen bir vazife olmuştu ve asayişten ziyade malî hususiyetleri daha ön planda olan bir müesseseye dönüşmeye başlamıştı. Nitekim bizim incelediğimiz dönemde subaşılığın genelde 3 ay müddet üzere iltizâma verildiği görülüyordu. Osmanlı ordu terkinde beylerbeyi kapılarının öneminin artmasıyla birlikte, muhtemelen beylerbeyiler de nakit ekonomisine angaje olmuşlar ve iltizâm üzerinden eyaletin gelirlerini toplatarak nakit ihtiyaçlarını karşılamaya, bu nakit ile de "mükemmel kapu"lar beslemeye gayret etmişlerdi. Hatta Metin Kunt'a göre, "merkezî devlet" tarafından da beylerbeyi iktidarının artması istikametinde bu salgunlara göz yumulmaktaydı (Kunt 1978: 106).¹⁴ Zaten 17. yüzyıla gelindiğinde, subaşılar ile belgelerde karşılaşma sıklığı bakımından birinci sırayı bu salgunlar ve daha önce ödenen vergilerin yeniden talep edilmesi ya da mevcut vergilerin meblağının fazla istenmesi teşkil ediyordu. Hem beylerbeyilerin hem de subaşılarının malî yönünün gittikçe ağır basması nedeniyle de ortaya çıktığını düşündüğümüz bu salgunlara ve subaşılarının geriye kalan haksız vergi taleplerine örnekler üzerinden bakmak, subaşılarının 17. yüzyıldaki çalışma biçimlerini açığa çıkartmak bakımından faydalı olur kanaatindeyiz.

Şehrin Malî Bürokrasinin Başı Olarak Subaşılar ve Salgunları

17. yüzyılda reâyânın üzerine büyük bir yük bindiren salgunlar geniş bir yelpazede şu şekilde sıralanıyordu: *Subaşı akçesi, selâmiyye, yem ve yemek, arpa ve saman, bal ve yağ, koyun ve kuzu, odun ve otluk, kaftan bahâ ve nal bahâ, konak ve köçek (?), yaylak, hidmetkâr, resîd, yazıcı ve selâmiyye ve kefilnâme ve çayır akçesi, çıra akçesi, kışlak akçesi, ağırlık*.¹⁵ Akla gelebilecek hemen her

¹⁴ Metin Kunt, reâyâyâ yapılan zulmün, devletin merkezileşmesi bağlamına yerleştirildiğinde IV. Murad'ın gözünde nasıl kabullenilebilir bir şey olduğunu Naima'ya dayanarak şöyle anlatmaktadır: "1630'larda İlyas Paşa adlı biri halka baskı yapmakla suçlanıp asi ilân edilmişti. Küçük Ahmed Paşa komutasında bir devlet birliği İlyas Paşa'yı yakalayıp sultan Murad VI'ün huzuruna getirdi. Sultan asi paşayı hemen idam ettirdi, sonra Küçük Ahmed Paşa'ya dönerek, 'Senin hakkında da şikâyetler var' dedi, 'sen de göreve giderken halktan zorla para toplamışsın.' Küçük Ahmed Paşa kellesinin gideceğinden emin, kendini savunmaya girişti. Topladığı paralarla asker tutup İlyas Paşa'yı yakalamaya gittiğini, bunu Sultan'a hizmet için yaptığını söyledi. Sultan Murad önce âdil davranma ve halkı hoş tutmanın önemi üzerinde uzun uzun konuştuğundan sonra Küçük Ahmed Paşa'ya hil'at giydirip önemli bir eyalete atadı." (Kunt 1977: 63).

¹⁵ T.Ş.S., 1821, 2/1; T.Ş.S., 1822, 72/2, 73/1; T.Ş.S., 1828, 151/3; T.Ş.S., 1831, 79/1, 80/1; BOA, MD, no: 80, kayıt no: 1221. Salgunlara dair ayrıca bkz. (İnalçık 2000a: 99-101). Bir köyde bir katl vakası olduğunda ve mahkemece gerekli yargılama yapıldıktan sonra dahi subaşılar "mukaddema bu karyede kan olmuştur" diyerek reâyâyâ tekrar getirip "divan ağırlığı" adı altında birçok paralarını almaktaydılar (İlgürel 1981: 1279). Trabzon'da reâyânın maruz kaldığı salgunlar hakkında ayrıca bkz. (İnan 2004: 45-51).

şeyin vergiye tahvil edildiği bu “salgun düzeni” o kadar yaygınlaşmış ki sadece beylerbeyi subaşları değil, mütevelliler ve yeniçeri zabıtları da benzer isimler altında haksız vergi toplamaya başlamışlardı. Örneğin İmaret-i Hatuniyye Vakfı köylerine senede birkaç defa müteveli gelmekte ve her gelen müteveli de köy başına “kaftan akçesi” adıyla 20’şer-30’ar kuruş almaktaydı (T.Ş.S., 1825, 118/6. 20-29 Eylül 1628). Arpa akçesi nâmıyla da İskefiye Köyü’nden 14 akçe talep edilmişti (T.Ş.S., 1831, 68/7. 17-25 Ekim 1650).

Bu salgunlarla birlikte ele alınabilecek başka vergiler de bulunmaktaydı. Bilhassa zimmî reâyâyı hedef alan bu vergiler içerisinde “kanûn-ı zimmî” olarak isimlendirileni, kanunun Osmanlı hanedanı ile olan semantik bağını (“Kânûnnâme-i Âl-i Osmân”) zaafa uğratması açısından manidardı. Trabzon şehir merkezinde yaşayan zimmî reâyâ, ordu-yı hümayûna adam ve arz-ı hâl gönderip ödemeleri gereken vergilerini “kanûn ve emir ve defter mucebince” toplamaya memur olanlara ödediklerini, fakat beylerbeyilerin *kendi işleri için* bir yere adam göndermek icap ettiğinde “kanûn-ı zimmî diyü” kendilerini taciz ettiğini belirtmişlerdi. Ayrıca “kayık harcı” adıyla her sene üç defa altışar kuruşları, “devr” adıyla yemekleri, koyun ve kuzuları, arpa ve samanları ve “kaftan bahâ ve nal bahâ” ile “devr-i selâmiye” namıyla birçok paraları alınmaktaydı. Bunların yanında ağaçtan düşüp, ateşte yanıp, suda boğulup ve üzerine duvar yıkılıp “helâk” olanlardan “dem-i diyet” almak caiz değilken, bu gibi vakalardan “dem-i diyet” talep edildiğini de eklemişlerdi (T.Ş.S., 1828, 156/1. 7-16 Temmuz 1635).

Bu salgunların gösterdiği üzere bu dönemde subaşların elden geldiğince yetkilerinin üzerinde hareket etmeye çalıştıkları görülmüyordu. Örneğin serbest timârlara müdahale etmek sıradan bir vaka haline gelmişti. Divân-ı Hümayûn kâtiplerinden Mehmed’in timârı köylerinden Hoc Komera Köyü “nefs-i Trabzon’a” yakın olduğu için beylerbeyi subaşları ve adamları, köye varıp reâyâdan subaşı akçesi ve selâmiyye alıp zulmetmişlerdi. Ayrıca yeniçeri zabıtları da her ay köye bir adam gönderip “yasakçı akçesi” ve “tütün hakkı” adlarıyla paralarını almışlardı (T.Ş.S., 1822, 73/1. 17-26 Eylül 1621).¹⁶ Elbette vakıf köylerine de sıklıkla vergi talebi ile müdahale ediliyordu. Hatuniyye vakfı köyleri serbest olup rüsûm-ı serbestiyesine dışarıdan kimsenin müdahale etmemesi gerekirken subaşlar, köylerin reâyâsının rüsûm ve bad-ı havâlarına “filan kimesne ağaçdan düşüb ve köprüden uçub” gibi bahanelerle müdahale edip kan öşrû almaktaydılar (T.Ş.S., 1821, 4/5. 18-27 Haziran 1615). Avâz-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olan derbendci ve köprücülere de sıklıkla subaşlar ve diğer ehl-i örf taifesi müdahale etmekteydiler. Hatuniyye Vakfı köylerinden Akçaabad’a bağlı Akçakale yakınlarındaki bazı köylerin fetihten beri derbendci ve köprücü olan ahalisi bu durumdan muzdaripti (T.Ş.S., 1821, 3/2. 1 Haziran 1615). Ocaklık tayin edilen yerler de subaşı müdahalesinden nasiplerini alıyorlardı. 8 Eylül 1628 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre, Hemşin reâyâsının cizye, ispençe ve “sâir mahsûl”leri daha önce beylerbeyilerin hassı idi; fakat 30 seneyi aşkın süredir matbah-ı amireye senede 3.000 vukiyye (yaklaşık 3.846 kg.) bal mumu vermek üzere ocaklık olarak tayin edilmişti. Yine de beylerbeyi ve sancakbeyleri tarafından sıklıkla müdahaleye maruz kalmakta idiler (T.Ş.S., 1825, 102/2; T.Ş.S., 1826, 62/2. 13 Mart 1629) ve hatta her sene 3.000 vukiyye gönderilen balmumu, 1044 (1634-1635) senesinde subaşların müdahalesi neticesinde eksik gönderilmişti (T.Ş.S., 1828, 150/9. 18 Mart 1635). Maçka Kazası’nda bulunan çakırcı ve şahinci taifesi de avâz-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf oldukları halde subaşların kendilerinden salgun talep ettiklerini belirtmişlerdi (T.Ş.S., 1828, 156/3. 21 Haziran 1635).¹⁷

¹⁶ Serbest timârlara subaşların yaptığı müdahalelere dair başka örnekler için bkz. (T.Ş.S., 1828, 90/2, 160/2; T.Ş.S., 1831, 84/4, 85/5).

¹⁷ Maçka Kazası’na bağlı Benafte ve Vezavri adlı köylerin Canca madeninde “hüddâm” ve örfi vergilerden muaf ahalisi de aynı istikamette subaşlardan şikâyetçi idiler (T.Ş.S., 1831, 80/4. 21-30 Ağustos 1648).

Subaşılarının haksız vergi gelirlerinden bir diğer kalemi ise kanun üzere alacağı vergilerin meblağını yükseltmeleri teşkil ediyordu. 23 Aralık 1643-1 Ocak 1644 tarihinde Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın huzurunda toplanan mahkemede şehrin ayânı ve tüccar taifesi, Trabzon şehrinin merkezinde bulunan subaşı, muhtesib, iskele emini ve bunların yasakçılarının şehre gelen tüccardan ve kayıkçılardan kanunun hilafına "ziyâde akçe" aldıklarını söylemişlerdi. Bunun üzerine yapılan araştırmada şehir subaşısının gelen bazergânın her bir yükünden beşer rub' aldığı anlaşılmıştı; bundan sonra ise yetmişer akçe almaları kararlaştırılmıştı. Yine "buğday gemilerinden" subaşı ve muhtesib olanlar "yemeklük diyü" birer ve yarımşar kile buğday ve arpa almakta idiler; bunun da kaldırılmasına karar verilmişti.¹⁸ Bu bağlamda ispençe miktarlarına subaşılarının riayet etmediği ve daha fazlasını talep ettikleri görülüyordu. Trabzon Beylerbeyi hasları reâyâsından olup Trabzon Kasabası'nda sâkin zimmî reâyâ, üzerlerine ödemeleri lâzım gelen ispençelerini verdikleri halde, beylerbeyi voyvodaları buna "kanaat" etmeyip kendilerinden fazla vergi talebinde bulunmuşlardı (T.Ş.S., 1831, 80/9. 31 Ağustos-9 Eylül 1648). Kürtün Kazası'na bağlı Direbolu köyü zimmîlerinin ödemeleri gereken ispençe miktarı 25 akçeydi ve bunu da edâ etmişlerdi; fakat subaşıları "kanaat" etmeyip daha çok vergi talep etmişti (T.Ş.S., 1822, 69/1. 4-13 Nisan 1620). Direbolu köyü aslında serbest timâr olup beylerbeyi subaşılarının müdahale etmesi yasak iken, kendi subaşılarının vergi miktarını arttırmasının yanında bir de beylerbeyi subaşılıarı köye musallat olmaktadır (T.Ş.S., 1822, 72/2. 30 Temmuz-8 Ağustos 1621).

Subaşılar, şehirde bir takım iktisadî faaliyetler içerisinde bulunan yeniçerileri dahi vergi hususunda tazyik etmekte çekinmiyorlardı. Değirmen Deresi'nde değirmene mutasarrıf olan Hacı Mustafa, Hacı Mehmed Ali ve diğer Hacı Mustafa, Osman ve Ali adlı yeniçeriler ile birlikte birkaç kişinin tasarruf ettikleri değirmenler, Sultan Mehmed Han, Hacı Kasım ve Mahmud Ağa vakıfları toprağındaydı ve "resm-i asiyâb"larını vakıfların zâbitlerine vermişlerdi; fakat beylerbeyi adamları tekrar değirmen başına "resm-i asiyâb" talep etmişlerdi (T.Ş.S., 1831, 81/2. 13-21 Temmuz 1648). Yine Mehmed adlı yeniçeri, birkaç Ermeni tüccarını navlun ile gemisine almış ve sonra tüccar ile arasındaki anlaşma bittiği halde beylerbeyi subaşısı Sinan, Mehmed adlı yeniçeride söz konusu tüccarın esbâb ve akçeleri kalmıştır diye iftira atmıştı (BOA., İE. ADL., Dosya No: 1, Gömlek No: 13. 19-28 Mayıs 1635).

Subaşılar ayrıca abd-i âbık olmayan köleleri de bu kategori içerisine sokarak el koymaktaydılar. Bayburt sâkinlerinden Ferhad Beşe b. Abdülmennan'ın Rus asıllı kölesi Kenan'a, zâim-i şehir olan Topçuzâde Ahmed Bey, "abd-i âbıkdur diyü" el koymuştu (T.Ş.S., 1827, 21/1. 18-27 Ekim 1630). Beytü'l-mâl hususunda da haksız tasarruflar içerisine girebilen subaşılardan 4-13 Aralık 1632 tarihinde şehir subaşısı olan Hasan Ağa, Kürkçübaşı Ferhad'ın muhalefatının beytü'l-mâla ait olduğunu, fakat iki karısının Ferhad'ın evini beytü'l-mâla vermemek için niza çıkardıklarını ifade etmişti. Neticede Ferhad'ın hayatta iken evi karılarına sattığı anlaşılmış ve subaşı "mu'ârazadan men" edilmişti (T.Ş.S., 1824, 88/11). Dersaadet yeniçerilerinden Hasan Beşe, zâim-i şehir Hacı Bey'den davacı olmuştu. Hasan Beşe'nin Ayu Kukuri (?) Mahallesi'nde bir mülk evi bulunmaktaydı ve bu evi bir zimmîyeye kiraya vermişti. Kadının ölmesi ve geride varis bırakmaması nedeniyle Hacı Bey mirasa "vâz-ı yed" etmiş ve bu arada "hilâf-ı şer'-i şerîf" Hasan Beşe'nin evine de el koymuştu. Sorgulanan subaşı bu durumu inkâr etmiş, bunun üzerine Hasan Beşe'den delil talep edilmiş ve o da şahitlerle durumu ispatlayınca Hacı Bey'in adı geçen evi teslim etmesine hükmedilmişti (T.Ş.S., 1822, 49/3. 19-28 Ağustos 1622).

Subaşılarının bu haksız vergi talepleri ve zulümleri reâyâ üzerinde oldukça büyük bir tazyike sebep olmakta ve bilhassa kırsalda köylülerin yerlerini terk etmelerinde önemli bir amil teşkil

¹⁸ İskele emini ve yasakçılarının aldıkları haksız vergiler için de bkz. (T.Ş.S., 1830, 96/6).

etmekteydi. İmâret-i Hatuniyye Evkâfı'ndan Yoros Nahiyesi'ne bağlı Yoros adlı köy sakinlerinden bir grup mahkemeye gelerek vakfın mütevellisi İbrahim Ağa'yı dava etmişlerdi. Zira İbrahim Ağa onlardan, köylerinin senede 18.000 akçe maktu borçlarını talep etmişti. Köylüler gerçekten bundan önce köylerinde 60 neferden ziyade reâyâ olduğunu, ona binaen kendi rızaları ile vakfa 18.000 akçe vermiş olduklarını; fakat birkaç seneden beri reâyânın bazısının vefat ettiğini ve bazısının da *beylerbeyi voyvodaları* ve evkâf zabitlerinin "zulmünden" köylerini terk ettiklerini; köyde ancak 20 nefer reâyâ kaldığını ifade etmişlerdi (T.Ş.S., 1821-4, 93/7. 22-31 Mayıs 1621).

Görülebileceği üzere subaşılar hemen bütün yetkilerini kötüye kullanarak iltizâm için verdikleri meblağın kat kat fazlasını reâyânın sırtından çıkarmaya çalışıyorlardı. Bu istikamette hiçbir engel ve kural tanımayan subaşılar, bu işte muhtemelen kendilerine bağlı adamlarını kullanıyorlardı. Bilindiği üzere subaşılardan aslında şehrin asayişini temin etmede kendilerine yardımcı olması gereken "adamları" var idi. Örneğin 1552'de Kayseri mahkemesine, Subaşı Hasan şikâyetinde bulunarak, birkaç kişiyi gecenin yarısında yakalayıp getirmek istediğini, fakat kaçıp sipahilerin odalarına sığındıklarını ve onların da bunları vermeyerek *subaşının adamlarını* yaraladıklarını şikâyet etmişti (Akdağ 1947: 300). Yine 16. yüzyılın sonunda Edremit'te, Sultan adlı kadını, evini basıp zorla onu götürmeye çalışan Mehmed'in elinden subaşı ve *adamları* kurtarmıştı (Yılmaz 2012: 22). Nitekim asesler de subaşılardan en önemli yardımcıları hüviyetinde idiler (Oğuzoğlu 2005: 42). Subaşılardan "klasik" vazifelerini icra etmek için gerekli olan bu adamların 17. yüzyıla gelindiğinde daha çok haksız vergi toplamakta ve dolayısıyla asayiş bozmakta başrolü oynadığı anlaşılmaktaydı.¹⁹ Dolayısıyla belli oranda muhtevalarında bir değişim hâsıl olmuştu. Hatta yerleşmenin bir başka tezahürü neticesinde, yerleştiklerini gördüğümüz bazı askerî zümre üyeleri ile ortak hareket eden subaşılardan reâyâ üzerindeki malî baskılarını arttırmaya çalıştıkları görülmüyordu. Giresun'da sipahi oğullarından Köse Mustafa, 10 senedir hiç Dersaadete gitmemiş ve "kendi hevasında" olup birçok mülkler edinmişti. Bu yerleşmenin getirdiği dinamiklerle de subaşılar ile "yek-dil" olup kasaba ve köylerden 2000 kuruş haksız vergi toplamışlardı (BOA, MD, no. 80, kayıt no: 58. 18 Mayıs 1613).²⁰

SONUÇ

İmparatorluğun "klasik" dönemi itibarıyla merkezden atanan subaşılardan yerini, 17. yüzyıla gelindiğinde beylerbeyiler tarafından atanan "yerli" subaşılar almıştı. Bu yerellik subaşılardan iktisadî yönlerinin baskın olmasından neşet ediyordu; bu da "klasik" dönemin geleneksel subaşısında meydana gelen bir değişime işaret ediyordu. Değişimin izleri ise merkezîyetçi patrimoniyal devlette açılan gediklerde kendisini belli ediyordu. Söz konusu gediklerin uzantıları içerisinde subaşılar ayrıca yerleşen bazı askerî mensup üyeleri ile de ittifak tesis edebiliyorlardı. Hâlâ vazifeleri asayiş temin etmek olan subaşılar, İmparatorluğun içerisinde geçtiği "alacakaranlığa" uygun bir şekilde bir taraftan da gittikçe şehrin malî bürokrasisinin başındaki adama dönüşüyorlardı. Subaşılığın daha çok malî bir zemine kavuşması ile hem yerleşme hem de iltizâm "sektörü" üzerinden mültezim-subaşılardan reâyâyı bir kâr hedefi olarak telakki etmeye başlamaları, asayişle müşahhas bir vazifelinin asayiş bozmaktaki başrolü ele almasına sebep oluyordu. Somut düzlemde bu, "salgunlar" olarak tezahür ediyordu. Hem sosyolojik hem de iktisadî anlamda tecrit edilmiş bir hâli kalmayan subaşılar, şehirde politika

¹⁹ Tabii her zaman subaşılar ve adamları galip gelmiyorlardı. Yukarıda Kayseri subaşısının ve adamlarının yaralanmasına benzer şekilde nadir de olsa subaşılardan kimi zaman dayak yedikleri de vaki idi (BOA, MD, no. 80, kayıt no: 251). Sultan adlı "fahişe"nin, kadı izni olmadan evini açıp kaftanını çalan subaşının mahkemede suçunu itiraf edip kaftanı iade ettiğine dair bkz. (Yılmaz 2012: 25-26).

²⁰ Amasya'da zimmî reâyâ, sancakbeyinin hakkı olan "rüsüm-ı sepet"i edâ etmelerine rağmen subaşılar ve yasakçılar bir olup zimmî reâyâdan hâlâ sepet vergisi talep etmekteydiler. (A.Ş.S., 2, 33/3. 15-24 Ekim 1633).

ve iktisadın iç içe geçmeye başladığının göstergelerinden biri hâline gelmişlerdi. Bu ise Trabzon subaşıları özelinde imparatorluğun yaşadığı "alacakaranlığın" karanlık tarafının ağır basması anlamına geliyordu. Elbette yapılacak başka çalışmalar ile bu "alacakaranlığın" aydınlık yönlerini ortaya çıkarmak da mümkündür. Böylece, "alacakaranlık" kavramı ekseninde yapılacak çalışmalar ile kavramın tabiatında olan çifte bakış açısının kazandırdığı perspektif istikametinde İmparatorluğun 17. yüzyılda yaşamış olduğu "ilerlemeleri" ve "gerilemeleri" beraber tahlil etmek imkân dâhiline girecektir. Ayrıca yapılan çalışmalarda tespit edilen ilerlemeler, alacakaranlığın aydınlık tarafı hanesine, gerilemeler ise karanlık tarafı hanesine yazılarak mukayese yapabilmek fırsatı elde edilecektir. Neticede 17. yüzyılda yaşanan değişimlerden ilerlemeler hanesinin mi yoksa gerilemeler hanesinin mi ağır bastığı tespit edilerek yaşanan döneme dair yanlışlanana kadar "nihaî" bir karar vermek mümkün olacaktır. Nitekim bu zamana kadar yapılan çalışmalar ekseninde Avrupa'nın kaydetmiş olduğu ilerlemelerin çokluğu münasebetiyle Avrupa'nın yaşamış olduğu alacakaranlığın aydınlık tarafının baskın olduğu ve tabir yerinde ise "sabahın alacakaranlığı" nı yaşamış oldukları tespiti yapılabilir. Osmanlı İmparatorluğu tarihi bağlamında da müstakbel çalışmalar yardımı ile ve bir taraftan da Avrupa tarihi ile mukayeseler yapılarak yaşanan alacakaranlığın "akşamın alacakaranlığı" mı yoksa "sabahın alacakaranlığı" mı olduğuna karar verilebilir.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri****Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

İbnülemin Adliye, Dosya No: 1, Gömlek No: 13.

Mühimme Defterleri, no: 80.

Şer'îye Sicilleri

Amasya Şer'îye Sicilleri, no: 1, 2.

Trabzon Şer'îye Sicilleri, no: 1820-6, 1821, 1821-4, 1822, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1830, 1831.

Telif Eserler

ABOU-EL-HAJ, Rifaat Ali (1974), "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 94, No. 4, s. 438-447.

AÇIK, Turan (2015), "Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipâhileri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış", *Turkish Studies*, C. 10/1, s. 1-46.

AKDAĞ, Mustafa (1947), "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *AÜ DTCF Dergisi*, C. V/3, s. 291-313.

AKDAĞ, Mustafa (1999), *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi (1453-1559)*, C. II, Ankara: Barış Yayınları.

AKÖZ, Alaaddin-İbrahim Solak (2003), "Osmanlı Taşra Yönetimi ve 16. Yüzyılda Maraş Kazâsı Yöneticileri," *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9, s. 29-45.

Aşıkpaşazâde (1949), *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Osmanlı Tarihleri I'ın içinde), (haz. Nihal Atsız), İstanbul: Türkiye Yayınevi.

BOURDIEU, Pierre (2015), *Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989-1992)*, (çev. Aslı Sümer), İstanbul: İletişim Yayınları.

BRUMMET, Palmira (2012), "Osmanlıları Akdeniz Dünyasına Yerleştirmek: Ekâbir ve Kapılar Meselesi", *Hakim Paradigmaların Ötesinde: Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan*, (der. Donald Quatert-Baki Tezcan/çev. Aytek Sever), Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, s. 105-124.

CEZAR, Mustafa (2013), *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Ankara: T.T.K. Yayınları.

ERGENÇ, Özer (2012), *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ERGENÇ, Özer (2013), "Osmanlı Klasik Dönemindeki 'Eşraf ve Ayan' Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*, (Haz. Derya Önder), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 383-395.

ERGİN, Osman Nuri (1995), *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, C. II, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

FAROQHI, Suraiya (2004), "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. II, (Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert), İstanbul: Eren Yayınları, s. 545-757.

GENCER, Bedri (2015), "Türkiye'nin İslamist ve Post-İslamist Dönüşümü Üzerine", *Notlar Kuram ve Düşünce Dergisi*, S. 3, s. 20

GENÇ, Mehmet (2000), "İltizam", *D.İ.A.*, C. 22, İstanbul, s. 154-158.

GENÇ, Mehmet (2002), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

İbn Haldun (2009), *Mukaddime*, C. I-II, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.

İLGÜREL, Mücteba (1981), "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'îye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: T.T.K. Yayınları, s. 1275-1281.

İLGÜREL, Mücteba (2009), "Subaşı", *D.İ.A.*, C. 37, İstanbul, s. 447-448.

İNALCIK, Halil (2000a), "Adâletnâmeler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 75-190.

İNALCIK, Halil (2000b), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, İstanbul: Eren Yayınları.

İNALCIK, Halil (2004), *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

İNALCIK, Halil (2015), *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı: Devlet, Kanun, Diplomasi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

İNAN, Kenan (2004), "Trabzon'da Yönetici Yönetilen İlişkileri (1643-1656)", *Osmanlı Araştırmaları – The Journal of Ottoman Studies*, XXIII, Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ'e Armağan-2, s. 23-60.

KAFADAR, Cemal (1995), *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, California: University of California Press.

- KOLÇAK, Özgür (2012), *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı Avusturya Savaşları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi).
- KUNT, Metin (1977), "Müteşebbis Bir Osmanlı Veziri: Derviş Mehmed Paşa", *Toplum ve Bilim*, S. 2, s. 47-64.
- KUNT, İ. Metin (1978), *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- LEWIS, Bernard (1958), "Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire", *Studia Islamica*, No. 9, s. 111-127.
- NEUMANN, Christoph K. (1999), "Devletin Adı Yok-Bir Amblemin Okunması", *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, S. 19, s. 269-280.
- OĞUZUĞLU, Yusuf (2005), *Osmanlı Devlet Anlayışı*, İstanbul: Eren Yayınları.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi (2006), *Gündelik Hayatın Kültürel Yansımaları*, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- ÖZEL, Oktay (2006), "Modern Osmanlı Tarih yazımında 'Klasik Dönem': Bir Eleştirel Değerlendirme", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 4, s. 273-294.
- ÖZKAYA, Yücel (1985), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ÖZVAR, Erol (2013), "Voyvoda", *D.İ.A.*, C. 43, İstanbul, s. 129-131.
- ÖZCAN, Abdülkadir (haz.) (2003), *Kânunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- PAKALIN, M. Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1966), "Bolu Subaşılığı", *Çele*, S. 31, s. 17-19, 35.
- ŞAKUL, Kahraman (2012), "Bir Çalıştayın Ardından-17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Kriz ve Dönüşüm (İstanbul, 31 Mayıs-2 Haziran 2012)", *Toplumsal Tarih*, S. 223, s. 22-37.
- TEZCAN, Baki (2010), *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, New York: Cambridge University Press.
- YILMAZ, Fikret (2012), "Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar: Fahişe, Subaşıya Karşı", *Toplumsal Tarih*, S. 220, s. 22-31.
- YÜCEL, Yaşar (1974), "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, C. XXXVIII, S. 42, s. 657-708.